

Současná etapa historického vývoje lidstva je charakterizována vznikem řady problémů celosvětového rázu, které mají životně důležitý význam pro všechny země a národy. Je zcela jasné, že řešení těchto problémů není možné osamocenými snahami jednotlivých, třeba i z ekonomického hlediska nejrozvinutějších států. Právě proto se tyto problémy nazývají globálními. Hledáním cest jejich řešení se zabývají tisíce vědeckých pracovníků a rovněž společenství a státní činitelé na celém světě. Osud budoucích pokolení závisí do značné míry na tom, jaké cesty dalšího vývoje si zvolí národy jednotlivých zemí a lidstvo jako celek, a především pak na tom, jak rychle se obyvatelstvo naší planety zbaví hrůz válek, hladu a těžkých nemocí, aby nakonec vytvořilo podmínky pro svobodný harmonický vývoj všech národů, skoncovalo s vykořisťováním a nerovností a dosáhlo racionální součinnosti s okolním přírodním prostředím.

Globální problematika představuje výzvu adresovanou moderní vědě — celému komplexu přírodních a společenských věd. Tato problematika — díky svému rozsahu, vzájemnému prolínání jednotlivých problémů i podmíněnosti jak objektivními, tak i subjektivními faktory — musí být zkoumána komplexně, musí se na ní podílet různé vědy. Při výzkumu současných problémů globálního vývoje hrají vedoucí úlohu společenské vědy, mezi nimi sociologie. Právě tyto vědy mohou vyzbrojit pokrokové síly teorií schopnou nejen objasňovat příčiny a podstatu rozporů sociálního (a zejména vědeckotechnického) pokroku, nýbrž i ukázat hlavní směry uvědomělé a cílevědomé činnosti národů a států, odpovídající skutečně jak nejvyšším humanistickým ideálům, tak i celému průběhu historického vývoje civilizace.

V současné době jsou globální problémy spojeny s těmi oblastmi společenského vývoje, kde existuje největší zostření rozporů vyvolávaných nynějšími či v budoucnu očekávanými situacemi, kde disproporce růstu a disfunkční poměry vyústily nebo mohou v dohledné perspektivě vyústit v katastrofální následky. Sám tón a charakter prvních výzkumů globální problematiky byl natolik znepokojivý, že hraničil s apokalyptickými proroctvími. Stěží však lze hovořit o zveličování významu globálních problémů, když je na Zemi více než miliarda lidí zbavena toho nejnnutnějšího, nachází se na hranici uchování života a údaje za poslední desetiletí ukazují, že zásobování obyvatel mnoha rozvojových zemí potravinami se podstatně zhoršilo.

Mezi globálními problémy současnosti, které jsou v centru pozornosti, se uvádějí především tyto: nutnost dosažení rovnováhy mezi demografickou dynamikou a rozvojem výrobních sil; obtíže zajištění dostatečného množství potravin pro rychle narůstající obyvatelstvo naší planety; vzrůstající deficit snadno dostupných zdrojů energie; vyčerpání mnoha druhů nerostných surovin bezpodmínečně nutných pro moderní výrobu; nedostatek zdrojů pitné vody a úrodné půdy; rostoucí znečištění životního prostředí následkem antropogenní činnosti člověka; rozšíření nebezpečných infekčních chorob a naprostý nedostatek základní lékařské pomoci pro značnou část obyvatelstva Země. Uvedené

pořadí globálních problémů si samozřejmě nečiní nárok na absolutní platnost. Významná je však již sama specifikace oblastí, v nichž je zostření protikladů vývoje nejzřejmější. Obdobná — již tradiční — klasifikace globálních problémů vyvolala u části odborníků iluze o možnosti izolovaného zkoumání a řešení těchto problémů. Objevily se četné výzkumy věnované popisu působení procesů spojených s jedním z globálních problémů na charakteristiky vyjadřující dynamiku procesů vlastních jiné nebo jiným globálním institucím. Takové rozpojené řetězce kauzálních závislostí odhalují zpravidla nejbližší následky, nikoli však vzdálené perspektivy. Umožňují dospět k dosti triviálním vysvětlením a často neplodným doporučením. Jako příklad lze uvést představu, udržující se v některých mezinárodních organizacích, podle níž je hlavní neštěstí rozvojových zemí dáno nadměrným růstem obyvatelstva, což anuluje veškeré úsilí o zvýšení výroby potravin, pohlcuje všechny existující zdroje a nedovoluje těmto zemím pozvednout se na vyšší vývojový stupeň. Z toho se pak vyvozuje závěr, že rozvojové země musí provádět aktivní demografickou politiku. Jelikož se však mechanismy utvářející společenské zaměření na reprodukci obyvatelstva a působící k její změně ocitly mimo hledisko badatelů, omezila se aktivní demografická politika pouze na opatření k omezení porodnosti, na rozšiřování antikoncepčních prostředků a výuku obyvatelstva k návykům jejich používání.

Druhým příkladem takového jednostranného přístupu k řešení globálních problémů, jemuž je cizí systémovost — lze jej nazvat neoperativní —, je koncepce řešení otázek výživy obyvatelstva rozvojových zemí kombinovaným využíváním takových prostředků, jako je zvýšení potravinové pomoci těmto zemím a zavedení moderní technologie zemědělské výroby, včetně zavedení vysoce úrodných druhů obilnin a široké aplikace hnojiv, herbicidů a insekticidů. Jak ukázal příklad „zelené revoluce“, nezabezpečuje uskutečnění strategie tohoto druhu, při veškeré své přitažlivosti, řešení potravinového problému; naopak vyvolává řadu nepředvídaných negativních důsledků sociálně ekonomického rázu.

Marxisté vždy poukazovali na to, že jednotlivá dílčí řešení velkých sociálních problémů, například pokusy změnit mechanismy rozdělování odděleně od představby výrobních vztahů, jsou odsouzena ke krachu. Globální problémy lze řešit pouze na přísně vědeckém základě, zajišťujícím všestranné vypracování účinné strategie. Požadavky, které je nutno uplatňovat při výzkumech v sociální oblasti byly specifikovány již Leninem: „... Je třeba brát nikoli jednotlivá fakta, nýbrž celý souhrn fakt o zkoumané otázce bez jediné výjimky, neboť jinak nevyhnutelně vznikne podezření, a to oprávněné podezření, že fakta byla zvolena nebo vybrána libovolně, že se místo objektivní spojitosti a vzájemné závislosti historických jevů v jejich celku předkládá „subjektivní slátanina“ [Lenin 1957, 23 : 289—290].

Skutečný obsah globálních problémů je značně širší, než je patrné z uvedeného výčtu, který vychází pouze z všeobecně přijatého hlediska, sdíleného mnoha vědeckými pracovníky. Globální problémy zasahují ve skutečnosti široký okruh ekonomických, politických, sociálních, právních a morálních otázek. Jsou přímo spojeny s tím, jak národy chápou suverenitu nad svým územím, zdroji a životním prostředím, jak ji uskutečňují a budou uskutečňovat; jak vykládají a ve světovém měřítku prosazují lidská práva; jaký obsah vkládají do pojmu státnosti, spolupráce a lidské solidarity. Tyto problémy jsou spojeny rovněž s tím, jaký obsah přisuzují pojmu soupeření: jaké vztahy mezi národy a státy posuzují jako nedůstojné člověka a neslučitelné s představami o lidství.

Zdálo by se, že by vznik globálních problémů měl upoutat především pozornost vědeckých pracovníků v oblasti společenských věd. Od samého počátku se

aktivně zapojili do vypracování takzvaných projektů globálního vývoje ekonomové. V souvislosti s objevením metody globálního modelování vznikla skupina ekonomů a představitelů některých dalších společenských věd (právníků, demografů, politiků) na straně jedné a matematiků, inženýrů, odborníků v oblasti řízení na straně druhé. Přitom se první velké globální modely vytvářely bez účasti sociologů [Richardson 1978]. Sociologickým základem prvních globálních projektů (zvoleným vědomě nebo neuvědoměle jejich zpracovateli, mezi nimiž převládali inženýři a ekonomové) byla teorie rovnováhy a rovněž evoluční teorie organického růstu, vycházející od H. Spencera. Koncem sedmdesátých let, kdy byl již počet globálních projektů značný, se ukázalo, že jejich sociologické zdůvodnění představuje snad nejslabší stránku.

Jako nejobecnější z věd o společnosti sociologie nespěchala, aby zaujala přiměřené místo v řadě společenských a přírodních věd zapojených do zkoumání problémů všeobecně lidského významu. Globální problematika nebyla dosud zahravována na program Světových sociologických kongresů. Na IX. světovém sociologickém kongresu vystoupili k tomuto tématu se třemi referáty pouze největší vědci se třemi referáty [Gvišiani; Lapin; Rutkevič 1978]. Teprve X. světový sociologický kongres v podstatě jako první věnuje pozornost této problematice.

Na rozdíl od ekonomie, která již shromáždila zkušenosti z výzkumu světových hospodářských sdružení, nebyla zřejmě sociologie připravena k tak rozsáhlé formulaci otázky. Základní kategorie prvních globálních projektů, připravených zejména podle programu Římského klubu, nebyly, jak ukazovala vědecká kritika, zdaleka propracovány a zůstaly v podstatě neurčeny.

### **Objekt, předmět a metoda sociologického výzkumu globálních problémů**

Tradiční pojmový aparát sociologie nebyl přizpůsoben kvalitativně novému okruhu problémů. Globální problematika nastolila řadu metodologických otázek, které by měla řešit sociologie. S tím ovšem souvisí potřeba převedení řady obecných kategorií na operacionální jazyk, právě tak jako koncipování sociologie jako teorie sociálního vývoje (protože se zabývá dynamickými procesy).

V této souvislosti nabývají zásadního významu otázky filozofické a světonázorové. Většinu prací buržoazních autorů věnovaných globálním problémům je příznačná snaha vyhnout se jasné formulaci výchozích světonázorových předpokladů. Nejde samozřejmě vůbec o to, že při pojetí podstaty globálních problémů a úlohy vědy v jejich řešení se buržoazní vědci nedrží žádných světonázorových pozic. Vědec, stejně jako kterýkoli člen společnosti, se ve své činnosti vždy řídí určitými zásadami, jejichž vytváření a osvojení je tím nejbezprostřednějším způsobem podmíněno jeho světovým názorem.

Světonázorové zaměření autorů je nevyhnutelně přítomno v jakémkoli výzkumu věnovaném rozboru globální problematiky. To je zřetelně patrné na globálních projektech realizovaných v různých zemích, které — při veškeré rozdílnosti metodik a přístupů — odrážejí výchozí zaměření a světonázorové pozice autorů. Tím je také často od samého počátku určováno celkové zaměření výzkumu, akcenty na nejaktuálnější problémy i navrhované cesty jejich řešení.

Snahy řady vědců distancovat se od světonázorových problémů a odvrátit od sebe jakékoli podezření ze subjektivismu a zaujatosti pod heslem „naprosto objektivního vědeckého zkoumání“, stavěného proti vědecky podloženému světovému názoru, nejsou ničím jiným než projevem buržoazního subjektivismu, za nímž není obtížné postřehnout přežívající vliv pozitivistického světonázorového zaměření v západní vědě. Sotva lze pochybovat o tom, že přístupy spočívající na podobné metodologické orientaci nemohou být úspěšné při rozboru

globální problematiky, nutně zahrnující sociální, politické a světonázorové složky.

Pouze vědecky podložený světový názor může sloužit jako bezchybná orientace při vypracování metodologie rozboru globálních problémů. Hlavní pozornost je přitom nutno, podle našeho názoru, zaměřit na nejpodstatnější, sociálně významné problémy, mající skutečně globální ráz, a oddělit je od těch, jejichž vznik je zcela podmíněn specifičností kapitalistického řízení hospodářství.

Tak vzniká zásadní metodologická otázka *objektu sociologického výzkumu procesů globálního charakteru*. Výčet globálních problémů, jak je například uveden shora, nemůže přirozeně být vyčerpávající.

Zhruba lze vydělit dvě skupiny globálních problémů. Za první ty, které jsou spojeny s přetvářením mezinárodních vztahů, včetně odvrácení hrozby termojaderné války, s omezováním závodů ve zbrojení, rozvojem mezinárodní spolupráce na základě mírového soužití států s různými společenskými systémy, přestavbou mezinárodních ekonomických vztahů v souladu se zásadami respektování národní svrchovanosti, vzájemné výbornosti atd. Za druhé ty, které souvisí s optimalizací vzájemného působení lidstva a přírody, s uspokojováním rostoucích potřeb zvyšujícího se počtu obyvatel planety za podmínek, kdy obrovsky vzrostlo energetické a jiné působení člověka na jeho životní prostředí a kdy se stále více projevuje omezenost tradičních přírodních zdrojů.

Avšak soupis globálních problémů, ať již více či méně úplný, tak či onak sestavený, ještě neřeší metodologický úkol zjištění specifičnosti těchto problémů a tím méně postižení jejich sociálně filozofické podstaty.

Globální problémy se často ztotožňují s celým souhrnem problémů, které dnes stojí před lidstvem. V jaké míře je to však opodstatněné a plodné? Nebude správnější považovat globální problémy za specifický typ v rámci problémů globálního vývoje?

Odpověď na tyto otázky znamená zdůvodnit kritéria, podle nichž ten či onen problém patří nebo nepatří k typu globálních a porovnat jej s jinými typy problémů, které musí lidstvo řešit. Jinak řečeno, celou problematiku globálního vývoje je nutno chápat jako určitý systém, jehož jeden z podsystémů právě tvoří globální problémy. To předpokládá charakteristiku globálního systému jako univerzální objektivní reality, jejíž rozvoj je v současné etapě charakterizován na jedné straně souhrnem všeho, čeho dosáhlo lidstvo během svého dlouholetého vývoje, a na druhé straně souhrnem, nebo přesněji systémem problémů zahrnujícím několik specifických podsystémů.

Vědecké řešení základních úkolů tohoto druhu je možné pouze na základě vědecké teorie společenského vývoje, uceleného, neustále se rozvíjejícího filozofického, ekonomického a politického učení, zaměřeného na revoluční přetváření skutečnosti. Právě v marxismu-leninismu, v dialektickém a historickém materialismu jsou vyjádřeny a veškerou praxí historického vývoje lidstva prokázány základní teoretické a metodologické principy, umožňující vědecky přistoupit k řešení vytyčených úkolů. Můžeme tak charakterizovat globální systém jako souhrn navzájem spojených složek civilizace a přírody, který vznikl a rozvíjí se v důsledku činnosti jednotlivců, sociálních a kulturních společenství a celého lidstva, činnosti zaměřené na uspokojování potřeb lidí. Materiální základ samovývoje tohoto systému tvoří pokroková změna způsobů a prostředků lidské činnosti. Charakteristickou zvláštností globálního systému jako objektu vědeckého zkoumání je aktivní působení cílevědomé lidské činnosti (a rozhodnutí) na jeho vývoj. Existence mnoha subjektivních činností s podstatně rozdílnými zájmy, potřebami a cíli implikuje možnost rozporů a konfliktů a slouží jako zdroj problémů specifických pro každou etapu vývoje globálního systému.

Souhrn problémů současné etapy vývoje globálního systému představuje více-úrovňový systém. Jeho nejvyšší úroveň tvoří zobecněné alternativy vývoje globálního systému jako celku.

Při rozboru světových problémů je často za hlavní kritérium „globálnosti“ považováno jejich rozšíření — s oprávněným předpokladem, že jde především o problémy dotýkající se všech oblastí světa, veškerého lidstva. Přitom jsou v tomto širokém okruhu otázky, které — přestože jsou aktuální pro většinu zemí a oblastí světa a důležité pro veškeré lidstvo jako celek, mohou mít svá specifická řešení na národní a regionální úrovni. Takové jsou zejména některé problémy ochrany zdraví a boje s nebezpečnými chorobami, některé aspekty ochrany životního prostředí, urbanizace atd. Bylo by správnější nazývat je spíše univerzálními než globálními. Jinak řečeno, měřítko rozšíření nemohou sloužit jako jediné kritérium „globálnosti“; je to nutná, nikoli však postačující podmínka.

Někteří vědečtí pracovníci mají — zvláště v období vytváření globálních projektů — tendenci považovat za nutnou a postačující podmínku globálnosti okolnost, že problém vytvořil hrozbu samé existenci, „přežití“ lidstva na planetě. Takový přístup je charakteristický zvláště pro takzvané alarmisty, zdůrazňující ekologické a biologické aspekty problematiky. Tato formulace problému, plně oprávněná pro dané konkrétně historické podmínky, nicméně ponechává stranou sociálně kulturní aspekty „přežití“. Pro člověka jako bytost biosociální a pro veškeré lidstvo jako celek není zdaleka lhostejné, co lze považovat za „přežití“ a za jakou cenu ho bude dosaženo. Vědeckofantastická literatura líčí množství různých, avšak pro nás stejně nepřijatelných podob — od úplného odcizení člověka přírodnímu prostředí a jeho zotročení uměle vytvořeným „druhotným“ technickým světem k návratu k „prapůvodním“ normám existence a zřeknutí se všech vymožeností civilizace. Stěží to lze vážně považovat za cíl přežití lidstva, zvláště s přihlédnutím k dosažené nebývalé úrovni rozvoje kultury, vědy a techniky. Je zřejmé, že řešení globálních problémů spočívá nikoli ve zřeknutí se vymožeností civilizace, nýbrž v jejich rozumném využívání, nikoli v kapitulaci před silami ohrožujícími přežití, nýbrž ve sjednocení snah všech zemí a národů směřujících k jejich včasnému odstranění.

Z tohoto hlediska se zdá účelné považovat za globální problémy takové, které mají životně důležitý význam pro veškeré lidstvo a jejich konstruktivní řešení vyžaduje spolupráci všech nebo převládající většiny národů světa a konsolidaci snah celého lidstva. Patří mezi ně zejména problémy války a míru, zastavení závodů ve zbrojení, nastolení spravedlivého mezinárodního ekonomického řádu, boj se znečišťováním světových moří a atmosféry aj.

Univerzální problémy, značně rozšířené a životně důležité pro všechny nebo většinu národů, zůstávají pak převážně ve sféře pravomocí dané země nebo oblastí. Jejich účinnému řešení napomáhá samozřejmě dvoustranná nebo mnohostranná spolupráce, která však není stěžejním, hlavním faktorem jako v případě opravdu globálních problémů.

Navržená klasifikace světové problematiky samozřejmě nemůže být vyčerpávající, ukázala se však velmi produktivní při vytyčení a řešení celé řady teoretických a praktických úkolů (například při výzkumech prováděných v Mezinárodním ústavu praktické systémové analýzy v Laxemburgu — Rakousko).

Univerzální a globální problémy mají společné rysy i podstatné rozdíly. Jejich vymezení umožňuje určit specifičnost globálních problémů jako fenoménu vznikajícího v současné etapě vývoje lidstva a globálního systému celkově. Jaké je místo a úloha tohoto zvláštního fenoménu v současném vývoji globálního systému? Jak jsou spojeny globální problémy s univerzálními?

Máme-li odpovídat na tyto otázky, musíme vycházet z nejvyšší úrovně systému globálního vývoje, tj. z úrovně zobecněných alternativ. Vycházejíce z teoretických zásad marxismu-leninismu a opírajíce se o rozbor souhrnu konkrétních problémů — univerzálních, globálních a regionálních — vyčleňujeme tři zobecněné alternativy; sociálně třídní, všeobecně demokratickou a humanistickou.

Tyto alternativy vyjadřují rozpory současného světa: protiklady mezi socialismem a kapitalismem, mezi spojením nebo rozdělením národů v boji za řešení všeobecně demokratických úkolů; mezi vývojem celistvého všestranného člověka nebo jeho odcizením.

Základní rozpor současné epochy tvoří protichůdné působení socialismu a kapitalismu. Proniká hluboce do všech hlavních typů vztahů, do celé struktury globálního systému.

Uvolnění mezinárodního napětí, ozdravění politického klimatu na naší planetě umožňuje nacházet řešení sociálně třídní alternativy na cestách mírového soužití dvou soustav a vyhýbat se přitom nebezpečí světové jaderné katastrofy.

Globální systémy vystupují jako nový komplexní činitel, v němž se specificky soustřeďuje potřeba konsolidace snah lidstva.

Stále většího významu nabývají nyní procesy internacionalizace ekonomické a kulturní sféry i jiných sfér života různých národů. Na základě všeobecně lidských kritérií, hodnot a norem se vytváří systém vztahů konsolidujících lidstvo jako společenství.

Na rozvoji těchto procesů závisí řešení druhé zobecněné alternativy — všeobecně demokratické. Jednotnost, pokud jde o životně důležité cíle lidstva, které mají všedemokratický charakter, by v mnohém napomohla pozitivnímu řešení globálních problémů. Celá řada objektivních tendencí ve vývoji současného světa poskytuje důvody pro optimismus do budoucnosti. Vznikly mohutné sociálně ekonomické síly, mající zájem na konsolidaci lidstva; jejich vliv ve světové aréně se rozšiřuje. Nelze však zapomínat, že proti nim stojí stále ještě mocné sociální skupiny a organizace, které mají zájem na tom, aby se zabrzdlily tyto progresivní procesy, uchovala a prohloubila se odloučenost a konfrontace mezi národy. Sjednocení či rozdělení úsilí lidstva při řešení globálních problémů je tak všeobecně demokratickou zobecněnou alternativou globálního vývoje.

Třetí zobecněná alternativa je spojena s odpovědí na otázku o hlavním cíli nebo konečném smyslu řešení všech problémů vývoje lidstva. V marxismu je tímto hlavním cílem všestranný rozvoj schopností a vlastností člověka, formování komplexní osobnosti, což předpokládá vytvoření odpovídajících objektivních podmínek.

Všechny tři zobecněné alternativy jsou navzájem dialekticky spojeny a tvoří celek, srovnatelný s mnohotvárností konkrétní problematiky vývoje globálního systému. Socialismus a kapitalismus představují zásadně odlišné přístupy k řešení všeobecně demokratické alternativy a samotný rozdíl se stává jedním z faktorů řešení sociálně třídní alternativy. Jak upozorňuje L. I. Brežněv: „Socialistická část světa dává svým vnitřním rozvojem a svým přístupem k mezinárodním vztahům dobrý příklad, jakými cestami je nejlépe řešit důležité problémy celého lidstva“ [Brežněv 1979 : 581].

Socialismus objevuje a nabízí způsoby řešení všeobecně demokratické alternativy a demokratické síly bojující za řešení této alternativy v něm nacházejí svého přirozeného spojence. Jinak řečeno, charakter vzájemného spojení dvou zobecněných alternativ globálního vývoje zcela odpovídá principům poměru socialistických a všeobecně demokratických úkolů proletariátu, formulovaných V. I. Leninem.

Nejvýznamnější zvláštností globálních problémů jako specifického fenoménu soudobého vývoje globálního systému je to, že jejich konstruktivní řešení je možné pouze cestou mezinárodní spolupráce a konsolidace snah všeho lidstva. Právě proto představují globální problémy zvláštní oblast, v níž se znovu potvrzují přednosti socialismu jako pokrokového společenského zřízení. Pozitivní řešení těchto problémů napomáhá současně dosažení nejvyššího cíle socialismu a komunismu — vytvoření podmínek pro svobodný a všestranný, opravdu celistvý rozvoj člověka.

Specifičnost globálního systému jako předmětu vědeckého zkoumání podnítila vznik nového směru ve vědě, směru, který se zabývá uceleným zkoumáním celého souhrnu světových přírodních a sociálních procesů a tendencí jejich vývoje. Tento směr je poměrně nový a — jak se dnes říká — ve stadiu formování svého vědeckého paradigmatu.

Otázkou je i vývoj metodologických prostředků, zajišťující nejen výzkumnou činnost, nýbrž i praktickou činnost opírající se o vědu. Úkol vypracování komplexní a současně konkrétní metodologie tohoto druhu řeší věda poprvé. Takovou metodologii představuje systémový přístup, který umožňuje zobecněné vědecké vyjádření základních principů, pojmů a metod systémových výzkumů. V této souvislosti bych chtěl zdůraznit zejména dva momenty:

1. Systémový přístup je jedním ze všeobecně vědeckých metodologických směrů. To znamená, že nezávisle na konkrétní formě, v níž původně vznikl, je ve své nynější podobě zaměřen nikoli na jakoukoli speciální vědu (jakkoli důležité místo v systému vědeckého poznání by zaujímal), nýbrž na vědu jako celek a na integraci — samozřejmě se specifickým zaměřením — vymožeností společenských, přírodních a technických věd, a rovněž zkušeností praktické činnosti, především v oblasti organizace a řízení.

Jako výraz integračních tendencí v současném vědeckém poznání a odpověď na požadavky vytyčované před vědou specifikou úkolů, které musí společnost řešit, je rozvoj systémových výzkumů zaměřen na ucelené a v tom smyslu syntetické nazírání zkoumaných složitých objektů. Právě takové nazírání objektu (na základě syntézy představ o jeho jednotlivých stránkách a prvcích) tvoří cíl a specifičnost systémového přístupu. V tom smyslu je jeho ideálem systémová syntéza, v níž se uskutečňuje integrace speciálních znalostí a prosazuje se dominující role syntetického myšlení vzhledem k analytickému.

Všeobecně vědecký charakter systémového přístupu je podmíněn jeho zvlášť úzkým spojením s filozofií. Systémový přístup je jedním ze spojovacích článků mezi filozofickou metodologií dialektického materialismu a metodologií speciálních věd. Spojení filozofie a speciálních věd (pomocí obecně vědeckých pojmů a koncepcí) představuje jednu z efektivních cest upevnění svazku dialekticko-materialistické filozofie se společenskými, přírodními a technickými vědami. Nejdůležitějším zdrojem obohacení obsahu systémového přístupu, a rovněž všeobecné teorie systémů a systémové analýzy, je další rozpracování filozofického principu systémovosti jako základu filozoficko-světónázorové interpretace úlohy a významu systémových metod výzkumu.

2. Výraznou vlastností metodologie systémového výzkumu je její přímé zaměření k řešení konkrétních praktických problémů. Globální problémy současnosti jsou jedním z nejcharakterističtějších a nejvýznamnějších, zdaleka však nikoli jediným z příkladů takových problémů. Tato praktická orientace se promítá v systémové analýze, která je spojena s vypracováním teoreticko-metodologických nástrojů výzkumu problémů struktury, konstrukce systémů zahrnujících lidský faktor, s cílem řešit tyto problémy a řídit tyto systémy. Mezi těmito nástroji zaujímá zvláštní místo metoda systémového modelování

struktur a procesů globálního vývoje; do obsahu systémových výzkumů jsou přitom zahrnuty jak formalizované, tak neformalizované složky modelu, což umožňuje zachytit složité vzájemné vztahy problémů a procesů, které mají být modelovány [Systémové modelování 1980; Neformalizované prvky 1980].

Rozvoj metody systémového modelování, jako v současné době neadekvátnějšího úkolu výzkumu globálních problémů, klade na sociologii konkrétní požadavky. Jde o takové zapojení sociologického instrumentaria do globálního modelu, které by vedlo k integraci věd, ke spojení údajů sociologie s údaji jiných disciplín, k vzájemné koordinaci různých podsystémů jednotného systému modelování. Přesněji řečeno, takové požadavky by měly plnit i jiné disciplíny.

Nezbytnost zkoumání globálních procesů je v naší době diktována nejen čistě vědeckými, nýbrž i poznávacími cíli, mění se v důležitý praktický problém, na jehož řešení závisí uskutečnění vytyčených plánů sociálně ekonomického rozvoje.

Jak je uvedeno ve *Zprávě o činnosti ÚV KSSS XXV. sjezdu strany*, takové problémy budou mít „stále větší vliv na život každého národa, na celou soustavu mezinárodních vztahů. Naše země stejně jako ostatní socialistické státy nemohou stát stranou řešení těchto problémů, které se dotýkají zájmů všeho lidstva“ [XXV. sjezd 1977 : 52].

Je třeba si plně uvědomit, že v podmínkách rostoucí internacionalizace ekonomického života, rozvoje mezinárodních hospodářských vztahů a zesílení jejich úlohy v sociálně ekonomickém postavení jednotlivých zemí a regionů bude vzájemná závislost všech zemí a regionů i nadále vzrůstat. To koneckonců znamená, že jakýkoli problém, který se stane globálním, se nevyhnutelně — v té či oné formě a s větší nebo menší naléhavostí — odrazí ve stavu různých společenských systémů. A na tuto okolnost je nutno brát zřetel v praktické hospodářské činnosti. Zkušenost posledních desetiletí ukázala, že vlny, zdálo by se místních krizí, dosáhly až do těch nejvzdálenějších koutů planety, vyvolávající procesy na první pohled nijak nespojené s tendencemi vnitřního vývoje daných regionů. Ignorování těchto globálních složek světového ekonomického vývoje bylo příčinou neúspěchu pokusů prognózovat sociálně ekonomický vývoj těchto regionů (v USA a západní Evropě); zbývající část planety byla totiž vzhledem k nim považována za jakýsi pasivní zásobník surovin a pracovní síly a za odběratele produkce. Doba však zcela zřejmě ukázala neudržitelnost takového úzce regionálního přístupu k prognózování.

Urychlení sociálně ekonomického vývoje staví před sociální instituce, zabezpečující adaptaci společnosti na nové rychle se měnící podmínky, zásadně nové úkoly. Dokud si lidstvo neuvědomilo nutnost vědecky podloženého a praxí ověřeného řízení společensko-historického procesu, pasivně po řadu staletí přijímalo objektivní následky své činnosti, spoléhající se na živelný chod událostí nebo na předurčenou „harmonii“ živelného sociálního vývoje. V devatenáctém století si sice buržoazní myslitelé začali uvědomovat nutnost odvrácení některých nežádoucích důsledků lidské činnosti, omezili se však pouze na konstatování jednotlivých empirických faktů.

Vznik marxismu — zejména materialistického chápání dějin, poprvé postavil analýzu sociálního procesu ve všech jeho hlavních aspektech na vědecký základ a umožnil vědecké předvídaní vývoje společnosti. I když buržoazní sociologie marxismus nepřijala, byla jím nepochybně ovlivněna a pokusila se přizpůsobit některé metodologické přístupy, které vypracovala. Týká se to například uvědomění nutnosti promyšleného, vědeckého zasahování do živelně probíhajících procesů kapitalistické ekonomiky.

V současné době je zcela jasno, že prognózování sociálně ekonomických procesů a sociální řízení se stávají zvláštní, specifickou formou lidské činnosti,

opírající se o pečlivé zkoumání veškeré mnohotvárnosti ekonomických, politických a jiných skutečností. Lze říci, že lidstvo dnes stojí před globálním úkolem přechodu od jednotlivých pokusů sociálního předvídání k systémovému prognózování sociálně ekonomického vývoje.

Nelze pochybovat, že ústředním problémem naší doby, na jehož řešení závisí vše ostatní, je odvrácení nové světové války a nutnost uvolňování mezinárodního napětí, protože k tomu, aby byla přijata konstruktivní opatření, zaměřená k překonání a odvrácení nežádoucích tendencí globálního vývoje, je nutné spojit úsilí všech pokrokových sil planety.

Globální problémy vybízejí k hledání nových forem mezinárodní spolupráce. Sociologie by mohla sehrát významnou úlohu při organizaci a realizaci účinných sociálních programů. Sama specifika globální problematiky přitom vyžadují, aby se sociologie spojila s jinými vědami, aby se spojily všechny složky mezinárodního vědeckého společenství.

Vědomí zvýšené sociální odpovědnosti vědců v současném světě se uplatňuje v jejich čistě profesionální činnosti. Projevuje se ve stále zřejmějším úsilí o volbu sociálně závažných témat vědeckého výzkumu, ve snaze o všestranné zhodnocení možných následků použití nových poznatků vědy a technických řešení. Vědomí této odpovědnosti vysvětluje také vzrůstající sociální aktivitu vědců, bojujících stále rozhodněji proti antihumánnímu používání vědy a především proti závodům ve zbrojení, za mír a uvolnění. Všechny tyto procesy svědčí o hluboké změně orientace v soudobé vědě, o vážném přehodnocování hodnot a o humanistickém zaměření cílů vědeckého poznání. Pro společenské vědy, mezi něž patří sociologie, je takováto změna orientace zvláště blahodárná a představuje východisko jejich dalšího vývoje a zvýšení úlohy v poznávací a přetvářející činnosti lidí.

(Přeložil Ivan Synek)

## Literatura

- Brežněv, L. I.: *Projevy a stati 1976–1977*. Praha, Svoboda 1979.
- Gvišiani, D. M.: *Teoretické problémy modelování globálního vývoje*, In: *Sociologie a problémy sociálního vývoje*. Moskva, Nauka 1978.
- Lapin, N. I.: *Sociální indikátory v modelech globálního vývoje*. In: *Sociologie a problémy sociálního vývoje*. Moskva, Nauka 1978.
- Lenin, V. I. Spisy, sv. 23. Praha, SNPL 1957.
- Neformalizované prvky systému modelování*. Seminární práce. Moskva, VNIISI 1980.
- Richardson, J. M.: *Global Modelling*. Futures 1978, 10, No. 6., Dec. 19.
- Rutkevič, M. N.: *Sociologie a problémy globálního vývoje*. In: *Sociologie a problémy sociálního vývoje*. Moskva, Nauka 1978.
- XXV. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Praha, Svoboda 1977.
- Systémové modelování procesů globálního vývoje*. Sborník prací č. 14. Moskva, VNIISI 1980.